

Historian rumuus

■ SEPPÖ ZETTERBERG

Sofi Oksanen ja Imbi Paju (toim.): *Kaiken takana oli pelko. Kuinka Viro menetti historiansa ja miten se saadaan takaisin.* WSOY 2009.

Kevättalvella julkistettu *Kaiken takana oli pelko* synnytti poikkeuksellisen kohun. Neuvostojärjestelmää näin reippaasti kritisoivan teoksen ilmestyminen Suomessa tuntui olevan jo sinänsä hämmästelyn aihe, mutta varsinainen media-rumba puhkesi, kun levisi tieto, että imperiumi suunnitteli vastaiskua.

Ja yrittihän se, mutta rajan takaa värvättyjen yritys saada huomiota julkistamisen yhteydessä kääntyi tarkoitustaan vastaan ja toi teokselle runsaasti julkisuutta, joka näkyi myös kirjan myynnissä. Haluttiin ostaa – ja toivottavasti myös lukea – kirja, joka jo ennen ilmestymistään oli niin voimakkaasti lietsonut mieliä. Eikä syyttä, sillä näin monipuolista ja selkokielistä teosta neuvostokolonisaation fyysisistä ja henkisistä vaikutuksista etelänaapurimme ei suomeksi ole aiemmin julkaistu.

Teos on, kuten kokoomateos yleensä, valikoima erityyppisiä ja hyvin eritasoisia tekstejä. Noin neljänkymmenen artikkelin joukossa on painokkaita pienoistutkielmia, teräviä esseitä ja reippaita haastatteluja, mutta myös hataria muisteluksia ja löyhiä kuvailuja. Topakka editointi sekä rajaaminen vain ta-

sokkaihin kirjoituksiin olisi helppottanut lukijan urakkaa ja ennen kaikkea lisännyt kirjan tärkeän sanoman perille menoa. Eräät kirjan artikkelit ovat lisäksi ilmestyneet muilla kielillä ja siksi ne ovat tuttuja näitä asioita seuraaville. Eri tahoilla julkaistujen kirjoitusten kokoaminen yksiin kansiin ja suomentaminen tarjoaa kuitenkin laajalle kotimaiselle lukijakunnalle pääsyn tärkeän tiedon äärelle.

Pysähdyn seuraavassa vain muutamaaan kirjoitukseen.

Sofi Oksanen napakka johdanto essee nostaa kirjan laajasta tarjonnasta esille keskeisiä kohtia, mutta hän nivoo kirjoitukseensa myös paljon muita aineksia. Hän rinnastaa virolaisten kyyditykset ja kansanmurhan. Hän myös kummeksuu, että ”antifasismi on kaikkialla pakollista. Antikommunismi ei”. Ihmiset koetetaan saada uskomaan, että Viron ”ensimmäinen tasavalta” 1918–1940 oli ”fasistinen” ja natsimyönteinen juutalaisten vihollinen.

Oksanen kiinnittää huomiota paljon puhuttuun ja kirjassa useassa yhteydessä käsiteltyyn aiheeseen, tuhottuun muistiin ja virallisella taholla rakennettuun muistinmenetykseen. Hän myös pohtii syitä siihen, miksi Neuvostoliiton Gulag on jäänyt keskustelun ulkopuolelle puhuttaessa 1900-luvun historiallisista katastrofeista.

Tarton yliopiston kansainvälisen oikeuden professori Lauri Mälksoo tarkastelee Baltian valloituksen oikeudenvastaisuutta. Hän

kysyy, millainen oli kansainvälisen oikeuden kannalta se tapa, jolla Viron, Latvian ja Liettuan itsenäisyys tuhottiin.

Mälksoo arvioi Baltian tasavaltojen liittämistä Neuvostoliittoon kesällä 1940 tuolloin voimassa olleiden kansainvälisten sopimusten ja tapaoikeuden perusteella. Hänen mukaansa on kiistanalaista, oliko sotilaallisella voimalla *uhkaaminen* kiellettyä kansainvälisessä oikeudessa jo ennen vuotta 1945, jolloin vastaava säädös YK:n peruskirjassa selvästi ilmaistiin.

”Varovainen kanta, joka todennäköisesti saa taakseen enemmistön kansainvälisen oikeuden tutkijoita, kuuluu, että ennen YK:n peruskirjan voimaantuloa *yleinen* kansainvälinen oikeus ei kieltänyt sotilaallisella voimalla *uhkaamista*, mutta kielsi kiistämättä sellaisten voimakeinojen *käyttämisen*.”

Jotkut nykytutkijat ovatkin väittäneet, ettei Neuvostoliiton vuosina 1939 ja 1940 Baltian maita kohtaan soveltama politiikka rikkonut kansainvälisen tapaoikeuden yleisiä sääntöjä. Sen sijaan Neuvostoliiton ja Baltian tasavaltojen solmimia keskinäisiä sopimuksia rikottiin yksiselitteisesti. Kahdenvälisistä sopimuksista Mälksoo nostaa ensiksi esille rauhansopimukset, joissa Neuvostoliitto tunnusti Baltian tasavaltojen kansoille luovuttamattoman itsemääräämisoikeuden. Hän tarkastelee myös niin sanottua Litvinovin pöytäkirjaa vuodelta 1929 sekä Kellogg–Briandin sopimusta, joka hylkäsi sodan valtiollisen politiikan välineenä.

Liettuan vuonna 1926 sekä Viron ja Latvian vuonna 1932 Neuvostoliiton kanssa solmimissa hyökkäämättömyyssopimuksissa sitouduttiin pidättymään kaikenlaisista hyökkäystoimista tai väkivaltaisista keinoista, jotka oli suunnattu toisen sopimuspuolen alueellista yhtenäisyyttä ja koskemattomuutta tai valtiollista itsenäisyyttä vastaan.

Neuvostoliiton aloitteesta Viro, Latvia ja eräät muut maat solmivat kesällä 1933 Lontoossa hyökkäykäsitten määrittelyä koskevan sopimuksen. Se ja muut Neuvostoliittoa ja Baltian maita sitovat kansainväliset sopimukset kielsivät Mälksoon mukaan kaikenlaiset hyökkäykset tai väkivaltaisten keinojen käytön toista sopimuspuolta vastaan.

Kanta, jonka mukaan Neuvostoliiton Baltian tasavaltoihin tunkeutuminen oli hyökkäystoimi, saa vielä vahvistusta, kun analysoidaan Nürnbergin kansainvälisen sotatuomioistuimen käytäntöjä. Ne näet osoittivat, että toisen maailmansodan aikana oli mahdollista syyllistyä hyökkäykseen myös ilman, että taistelut olisivat puhjennet.

Itävallan ja Tšekkoslovakian alistuminen Saksan uhattua niitä sotilaallisella voimalla määriteltiin Nürnbergissä kuitenkin hyökkäykseksi. Vaikka sitä ei määriteltä hyökkäyssodaksi, katsottiin, että maahantunkeutuminen oli nähtävä aggressiona.

Viron, Latvian ja Liettuan tasavaltojen miehityksen erityispiirteenä oli se, että miehittäjävaltio ei koskaan tunnustanut, että kyseessä olisi miehitys. Neuvostoliiton väitteen mukaan Viro, Latvia ja Liettua astuivat vapaasta tahdostaan neuvostokansojen suureen perheeseen.

Seikkaperäisen argumentointinsa ja myös lukuisten muiden tutkimusten perusteella Mälksoo katsoo, että väite vapaaehtoisuudesta on valhe:

”Viron, Latvian ja Liettuan liittyminen Neuvostoliittoon elokuussa 1940 sen jälkeen, kun nuo maat oli miehitetty kesäkuussa 1940, ei ollut vapaaehtoinen, vaan sitä on pidettävä alueen pakkovaltaisena valloituksena eli annektiona.”

Neuvostoliiton Gulagin ole-musta tarkastellaan useassa kirjoituksessa. Niiden joukossa on myös Gulag-tuntijan Anne Applebaumin haastattelu. Hän peräänkuuluttaa Venäjää tekemään tiliä menneisyytensä kanssa, kuten Saksa on jo ajat sitten tehnyt.

Virolaisten kyyditysten tutkija Aigi Rahi-Tamm kirjoittaa, kuinka ”vihamielisen elementin” joukkomittainen kirjaaminen aloitettiin Virossa syksyllä 1940. Baltiassa ensimmäinen suurkyyditys pantiin toimeen kesäkuun 13. ja 14. päivän välisenä yönä, ja kyyditettyjä kertyi 45 000. Virossa heitä oli valtioneuvosturullisuuden kansankomissaarin Kremlin johdolle tekemän selvityksen mukaan 9 146, joista 3 173 oli pidätettyjä ja 5 973 karkotettuja.

Paljon laajempi suurkyyditys toteutettiin kaikista kolmesta Baltian neuvostotasavallasta kevättalvella 1949 maatalouden kollektivoinnin yhteydessä. Saldo oli 95 000 ihmistä, joista Viron osuus oli 20 713. Suurin osa kyyditetyistä oli naisia, lapsia ja vanhuksia. Kiinnottamisissa joskus myös epäonnistuttiin virheellisten tai puutteellisten rekisterien takia.

Luvut ovat monille tuttuja, mutta vähemmän on saanut lukea suomeksi siitä, miten pidätykset ja kyyditykset hoidettiin. Työ kuului erityisille operatiiviryhmille, joihin

koko Baltiassa oli vuonna 1949 komennettu 76 212 kyydittäjää. Neuvosto-Virossa heitä osallistui hankkeeseen lähes 20 000. Aikaa tavaroiden pakkaamiseen annettiin muutama tunti, käytännössä joitakin kymmeniä minutteja.

Kiinni ottamista seurasi kuljetus kuorma-autoilla rautatieasemille ja lastaus tavaravaunuihin. Vuonna 1949 kutakin kyyditettävien junaa kohden oli keskimäärin 31 saattajaa – upseereita, saattosotilaita ja lääkintähenkilöstöä. Kesäkuussa 1941 Virossa kuljetti kyyditettyjä yhdeksän junaa, maaliskuun lopulla 1949 yhdeksäntoista.

Rahi-Tamm käsittelee myös kuljetusten kohteita Neuvostoliiton sisäosissa sekä kyyditettyjen elämää siellä. Stalinin kuolema vuonna 1953 merkitsi käännettä, kun hengissä vielä olleita karkotettuja alettiin vapauttaa vaiheittain. Paluu oli toisinaan rankka, jopa kyyditystä katkerampi kokemus.

” – lämpimän vastaanoton sijasta jouduttiin sietämään syrjään käännetyjä katseita ja halveksivaa suhtautumista.”

”Merkittyjen” kanssa ei ollut suotavaa olla tekemisissä.

Kirjassa on useita kirjoituksia, joissa käsitellään Viron muitakin menetyksiä neuvostomiehityksen aikana, kuten sortotoimien haittoja kansanterveydelle, taloudellisia tuhoja ja ympäristövaurioita.

Imbi Pajun artikkeli ”Valheella on pitkät jäljet” tarkastelee ”uuden ihmisen” luomista propagandan ja agitaation avulla. Niiden kautta sisäistettiin neuvostoideologian esteettisiä ja eettisiä näkemyksiä.

Neuvostopropagandantyoikentä oli laaja, mutta keinoja riitti. Tärkeällä sijalla siinä oli Viron menneisyyden haltuunotto. Puolue-

historian instituutin ohjauksessa ja kommunistipuolueen historian muotilla maan menneisyys valettiin uuteen asuun.

Eesti Kommunist -lehti painotti vuonna 1966 toiston merkitystä manipuloinnissa. Toiston jälkeen propagandan uhri menettää kyvyn erottaa omat kokemuksensa siitä, mitä hänet yritetään saada sisäistämään. Hän alkoi uskoa myyttejä.

Kulttuurin sovjetisoimiseksi Virosta kyyditettiin tai siellä tapettiin 21 kirjailijaa tai lehtimiestä, 43 näyttelijää, 29 kuvataiteilijaa ja kymmenittäin muita eri kulttuurialojen edustajia.

Kirjailija Maimu Berg hahmottee esseessään arjen tasolta vastausta ulkomaalaisten usein esittämään kysymykseen: ”Kuinka te oikein jaksoitte?” Berg arvelee, että kaikista puutteista ja rajoituksista huolimatta virolaiset nuoret eivät jokapäiväisessä elämässään olleet läntisiä ikätovereitaan merkittävästi onnettomampia. ”Olen varma, ettemme naineet tai juoneet enempää emmekä vähempää kuin ikätoverimme lännessä.” Hänen mukaansa ”kaikki tuo, koko tuo elämä oli kuin unta, toisinaan parempaa, toisinaan pahempaa unta. Voisin kirjoittaa siitä, kilometreittäin, päiväkaupalla.”

Vaikka rautaesiripun takana monet kulttuuri-ilmiot olivat tavoittamattomissa, ne jaksoivat silti innostaa. Kiinnostus ei tukahnut, mutta kummasteltavaa riitti. Suomen televisiossa esiintyneitä vallankumouslauluja kailottavia vasemmistolaisia ei Suomenlahden etelärannalla ymmärretty, Berg painottaa.

Muistamista ja muistia käsitelään useassakin kirjoituksessa. Yhdysvaltalainen, kollektiivista muistia tutkinut antropologiprofessori

James V. Wertsch on perannut elokuun 1939 Molotovin–Ribbentropin sopimuksen käsittelyä neuvostokauden ja sen jälkeisen ajan peruskoulun historiankirjoissa Venäjällä.

Valistuneella suomalaisella sukoakseni on jo ainakin pääpiirteissään kuva sopimuksen ja sen etupiiriin sinetöineen lisäpöytäkirjan tulkinnan muutoksista Venäjällä (ja Suomessa).

Juuri äsken, elokuun lopulla 2009, pääministeri Vladimir Putin toi maansa vallitsevaan nykytulkintaan hieman vivahteikkautta tuomitessaan puolalaisessa lehdessä Molotovin–Ribbentropin sopimuksen moraalittomana. Tämän rinnalla on kuitenkin syytä pitää mielessä se vapaata historiantutkimusta kahlehtimaan pyrkivä suuntaus, jota Venäjän valtionjohto on ryhtynyt ajamaan.

Kirjoittaja on Jyväskylän yliopiston yleisen historian professori.